

ШАМСЕМАТОВА Барно Рихсиваевна
Ўзбекистон халқаро ислом академияси,
катта ўқитувчи

ИНГЛИЗ ВА АМЕРИКА ЎЗУВЧИЛАРИ АСАРЛАРИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТНИ ИФОДА ЭТУВЧИ ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ НАЦИОНАЛЬНУЮ ЦЕННОСТЬ, В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНГЛИЙСКИХ И АМЕРИКАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF LANGUAGE UNITS EXPRESSING NATIONAL VALUES IN THE WORKS OF ENGLISH AND AMERICAN WRITERS

Аннотация: Ушбу мақолада инглиз ва америка ёзувчилари асарларида миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликлари батафсил таҳлил этилган. Ҳамда ушбу тил бирликларининг хусусиятлари, мавзувий гуруҳлари, сўз туркуми ва гапдаги мазмуни инглиз ва америка ёзувчиларининг машҳур асарларидан келтирилган парчалар мисолида ёритиб берилган.

Калим сўзлар: миллий қадрият, урф-одат, миллий рух, лексема, фразема, миллат.

Аннотация: В данной статье подробно анализируются языковые единицы, выражающие национальную ценность, в произведениях английских и американских писателей. Также на примере отрывков из известных произведений английских и американских писателей разъясняются характеристики данных языковых единиц, тематических групп, лексики и содержания предложений.

Ключевые слова: национальная ценность, традиция, национальный дух, лексема, словосочетание, нация.

Abstract: In this article, language units expressing national value in the works of English and American writers are analyzed in detail. Also, the characteristics

of these language units, thematic groups, vocabulary, and sentence content are explained on the example of excerpts from the famous works of English and American writers.

Key words: national value, tradition, national spirit, lexeme, phrase, nation.

КИРИШ

Тилнинг лексик қатламини бойитиб турувчи миллий қадриятни ифода этувчи бирликлар турли хил кўринишларда ишлатилади. Инглиз тилида ҳам ўзбек тилида ҳам ушбу бирликлар бир қатор хусусиятларга эгадир. Мисол учун, иккала тилда ҳам миллий қадриятни ифода этувчи бирликлар турли мавзуларни акс эттира олади, бирлик ва кўплик шаклларда қўлланила олади (асосан ўзбек тили чунки инглиз тилида саналмайдиган отлар ҳам мавжуддир). Шу сабабдан миллий қадриятларни ўрганиш, айниқса, чоғиштира тадқиқ этиш бугунги кунда тилшунослик соҳасида илмий ва асосли сабаблар келтириб чиқариш учун долзарб тадқиқот усулларида бири бўлиб қолмоқда.

АСОСИЙ ҚИСМ

Барча миллат ёзувчилари ўз урф-одатлари, анъаналари тасвирланган асар ёзишга ҳаракат қиладилар. Сабаби халқ манфаатларини кўзда тутувчи, миллийлик руҳида ёзилган асарлар китобхонлар орасида тез фурсатда оммалашади. Бу ўринда адабиёт кенг қўламда ривожланган, жаҳон халқлари адабиётшунослигида ўз машҳурлик чўққисига эришган инглиз ва Америка адабиёти ва ёзувчиларнинг миллий рух, миллий қадриятни ифода этувчи асарлари салмоғли ўринга эгадир, қадриятга хос лексемалар иштирок этган асарлар хусусида куйида батафсил фикр юритамиз.

Инглиз ва Америка ёзувчилари асарларида миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтишимизнинг асосий сабаблари куйидаги баёнларда яққол намоён бўлади.

1. Тилшуносликда кўпроқ асосга эга илмий сабабларни келтириб чиқариш учун.

2. Инглиз ва Америка ёзувчиларининг асарлари нафақат америкаликлар ва инглизлар орасида машҳур бўлиб қолмай, балки бошқа халқлар учун ҳам сеvimли асарлар ҳисобланади.

3. Инглиз ва Америкалик ёзувчилар ўз асарларида ўз миллийлигини сақлаб қолишга ҳаркат қилганлар ва миллий қадриятни ифода этувчи турли тил бирликларидан моҳирона фойдаланганлар.

Шу сабаблар асносида англиз ва Америка миллий қадриятларини тараннум этувчи тил бирликларининг ўзига хос жиҳатлари хусусида батафсил сўз юритамиз. Шу ўринда юқорида таъкидланган тил бирликлари нималардан иборат эканлиги хусусида қисқача тўхталиб ўтишимиз ушбу фаслнинг моҳиятини кенгрок очиб беришга хизмат қилади. Оламнинг лисоний манзарасида тил бирликлари деб

- “Лексема – тил қурилишининг лексик маъно аңлатувчи луғавий бирлиги” [1].

- “Фразема-икки ёки ундан ортик сўздан ташкил топган, маъновий жиҳатдан ўзаро боғлиқ сўз бирикмаси ёки гапга тенг келадиган, яхлитлигича кўчма маънода қўлланадиган ва бўлинмайдиган турғун боғланмаларнинг умумий номи” [2].

- Фразеоема [3]

- Силема [4]

- Сентенсема

- Текстема

- Дискурсемаларга нисбат берилган ҳолда ишлатилади.

Фикр қилиб айтишимиз мумкинки, тадқиқотимизнинг ушбу фаслида санаб ўтилган бирликлар шаклида ишлатилган англиз ва америка ёзувчиларининг асарлари баёни ва хусусияти ҳақида тўхталиб ўтамиз. Шу ўринда айтиш жоизки, даставвал англиз ёзувчилари асарларидаги миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликларига юзланамиз.

Лексемалар

1. Машҳур англиз ёзувчиси Жонатан Свифт нинг “Gulliver’s Travels” яъни “Гулливернинг саёҳатлари” асаридаги англиз миллий қадриятини тараннум этувчи оламнинг лисоний манзарасидаги турли бирликлар иштирок этган парчаларни ҳавола этамиз.

“Gulliver roars so loud that they jump to the ground out of fear. As he struggles, he is able to free his left arm. Gulliver gives a tug at the strings and feels freer. A hundred arrows are shot on his body and he groans in pain. But the arrows stop when he is quiet. A stage of about a **foot** and a half from the ground with ladders to mount it is made” [10].

Ҳаволада ажратиб кўрсатилган “foot” тил бирлиги яъни лексема англиз моддий қадриятларини ифода этувчи унсурлардан бири дейишимиз ўринлидир. Боиси барча халқнинг ўзига хос ўлчов бирликлари бўлганлиги туфайли foot ҳам бошқа тилларда йўқ фақатгина англиз халқига хос миллий ўлчов ҳисобланади.

“The emperor of Lilliput is taller and more handsome than other courtiers, and becomes a great admirer of Gulliver. He is impressed by Gulliver’s **kindness**, and appoints a team of learned men to teach Gulliver their language” [10].

Жумлада келтирилган kindness (меҳрибонлик) лексемаси англизларнинг мавзувий жиҳатдан ахлоқий қадриятлар сирасига мансуб эканлиги аввалги фасллардан (2.1) барчамизга маълум. Ушбу ясама сўз (kind+ness) от туркумига мансуб бўлиб, англиз халқига хос сифатлардан бири ҳисобланади. Қўшимча равишда, ушбу бирлик ўзидан аңлашиладиган асл маъносини билдирган шу боисдан ҳам ахлоқий қадрият сифатида талкин этиган.

2. Генри Филдинг англиз маърифатпарварлик адабиётининг йирик вакилларида бири ҳисобланади. Ёзувчининг «Joseph Andrews» асари бир қатор миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликларини ўзида мужассам этганлиги билан бошқа асарлардан кескин фарқ қилади.

“Having rested, the trio resume their journey. A pack of hounds attacks them and they beat them off with sticks. A squire, the owner of the pack, arrives and demands that they should not be beaten. He then invites them for **dinner** to his **house**, but once they arrive, Joseph and Fanny are sent to eat in the kitchen, while Adams eats with his host” [8].

Келтирилган house ва dinner лексемалари англизларнинг мавзувий гуруҳ жиҳатидан маънавий қадриятлар сирасига кирувчи воситалар ҳисобланади. Овқатланиш пайтлари ва барча жамоавий йиғинлар уйда ташкил этилганлиги сабабли уй англиз халқининг миллий қадриятлари ҳисобланади. Семантик жиҳатдан ушбу бирликлар тадқиқот ишимиз учун муҳим бўлган маънони касб этган.

“During his journey, Joseph is at first offered the use of a **horse** by another traveler, but later continues alone on foot. He is attacked and beaten unconscious by two thieves who take his clothes and money” [8].

Келтирилган тузилиш жиҳатидан содда ва от туркумига мансуб horse лексемаси Англияда оммавий тарзда ўтказиладиган horse-racing яъни от мусобақаси туфайли миллий қадриятларни тараннум этувчи тил бирликлари сирасига киради.

3. Миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликлари акс эттирилган асарлар хусусида сўз борар экан, шу ўринда забардаст инглиз адабиёт вакилларида бири Жэйн Остин ва унинг машҳур асари “Ғурур ва ғараз” (Pride and Prejudice) ҳақида ҳам тўхталиб ўтишимиз жоиздир.

“They find Mrs. Bennet very upset and full of self-pity. No news has arrived from London. It is discovered that Wickham owes money to almost every local tradesman as well as a thousand pounds in gambling debts in Brighton” [9].

Жумлада келтирилган round лексемаси инглизларнинг миллий пул бирлиги ҳисобланиб, моддий қадриятга хос бирлик дея талқин этилади. Шу боисдан миллий қадриятлар сирасига кирувчи унсур ҳисобланади.

4. Шу ўринда машҳур инглиз ёзувчиси Оскар Уилднинг “The Picture of Dorian Gray” асарида қўлланилган миллий қадриятга хос бирликлари ҳақида ҳам қисқача тўхталиб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир.

“The wind shook some blossoms from the trees, and the heavy lilac blooms, with their clustering stars, moved to and fro in the languid air. A grasshopper began to chirrup in the grass, and a long thin dragon-fly floated by on its brown gauze wings” [7].

Об-ҳаво хусусида суҳбатлашиш инглиз халқи орасида кенг оммалашгани боис, ушбу лексемага хос бирликлар миллий қадриятни ифода этувчи воситалардан бири сифатида эътироф этилади. Жумлада келтирилган wind лексемаси ҳам шу боисдан тадқиқот ишимиз учун муҳим бўлган бирлик ҳисобланади.

“Laughter is not a bad beginning for a friendship, and it is the best ending for one,” said Lord Henry, plucking another daisy. Hallward buried his face in his hands. “You don’t understand what friendship is, Harry,” he murmured, — ‘or what enmity is, for that matter. You like every one; that is to say, you are indifferent to everyone’ [7].

Ахлоқий қадрият сифатида юритилувчи friendship лексемаси инглизларнинг ўзига

хос аслий сифатларидан бири ҳисобланади ва ушбу лексема структура томонлама ясама сўз (friend+ship) бўлиб, от туркумига хос. Семантик яъни маъно жиҳатдан эса тадқиқот ишимиз учун муҳим бўлган асл маъносини сақлаб қолган.

Сентенсемалар

“When he caught sight of Lord Henry, a faint blush colored his cheeks for a moment, and he started up. ‘I beg your pardon, Basil, but I didn’t know you had any one with you’ [7].

Сентенсема шаклида ишлатилган ушбу бирикманинг инглиз миллий қадриятлари сирасига мансуб дейишимизнинг асосий сабабларидан бири инглиз халқи мулоим халқ бўлиб, кечирасиз ва илтимос сўзларини ишлатиш улар учун одат тусига кирган. *I beg your pardon* яъни кечирасиз сентенсемаси шу боисдан инглизларга хос соф миллий қадриятдир.

Лексемалар асосан содда тузилишга эгадир ва баъзи ҳолларда от туркумига мансуб сўз ясовчи қўшимчалар орқали ясалган ясама сўзлар мавжуддир. Фикр қилиб айтишимиз мумкинки, инглиз тилида ёзилган асарларда миллий қадриятга хос тил бирликлари орасида лексемалар етакчилик қилмоқда. Қўшимча равишда айта оламизки, тадқиқотимиз мобайнида бир ўринда сентенсемага дуч келдик. Хулоса сифатида тақдим этиш жоизки, инглиз тилида ёзилган асарларда миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликлари асосан лексема ва қисман феразема ва сентенсемалардан иборатдир. Уларнинг ўзига хос хусусияти эса содда тузилишга эгалигидир.

Шу ўринда машҳур ва замонавий Америка адабиётининг забардаст вакилларида бири Стефен Кингнинг «It» асаридаги миллий қадриятни ифода этувчи тил бирликларига юзланамиз.

“The terror, which would not end for another twenty-eight years — if it ever did end — began, so far as I know or can tell, with a boat made from a sheet of newspaper floating down a gutter swollen with rain” [6].

“The rain had not stopped, but it was finally slackening. It tapped on the yellow hood of the boy’s slicker, sounding to his ears like rain on a shed roof. . . a comfortable, almost cozy sound” [6]

“Bill had made the boat beside which George now ran. He had made it sitting up in bed, his back

propped against a pile of pillows, while their mother played Für Elise on the piano in the parlor and rain swept restlessly against his bedroom window” [6]

“Beyond them, the rain had spilled out of gutters clogged with branches and rocks and big sticky piles of autumn leave.

The water had first pried fingerholds in the paving and then snatched whole greedy handfuls — all of this by the third day of the rains” [6]

Об-ҳаво ва унга оид лексемалар инглиз тилида сўзлашувчи халқлар орасида миллий кадриятлар сирасига мансублиги барчамизга маълум. Хусусан ёмғир тез-тез ёганлиги учун кўплаб суҳбатларга асос бўлувчи **rain** лексемаси ушбу асарнинг беш ўрнида қўлланган бўлиб, тўрт ўринда бирлик шаклида, бир ўринда эса кўплик шаклида қўлланган. Rain тил бирликларидан лексемалар гуруҳига мансуб содда ва от туркумига мансуб сўздир.

“The timing was just right enough so that things worked out wrong for everyone. Adrian Mellon and Don Hagarty came out of the Falcon after two beers, walked up past the bus station, and then linked hands. Neither of them thought about it; it was just something they did. It was ten-twenty. They reached the corner and turned left” [6].

Жумлада белгилаб кўрсатилган beer - ичимлик мавзувий гуруҳига мансуб лексема ҳисобланиб, Америка халқи орасида кенг равишда истеъмол қилинганлиги боис ичимликлар гуруҳига мансуб моддий кадриятлар сирасига киритилган.

Фикр юритишимиз мумкинки, ушбу асар замонавий Америка адабиётига хос бўлса-да бир қатор миллий кадриятларни тараннум этувчи бирликлар ила бойитилганлиги аҳамиятга молик феноминдир. Қўшимча тарзда асарда асосан лексемалардан кенг қўламда фойдаланилган ва маълум ўринларда фраземалар борлигига ҳам таҳлилларимиз мобайнида гувоҳи бўлдик.

Америка миллий кадриятларини ифодаловчи оламнинг лисоний манзарасидаги тил бирликлари хусусиятлари таҳлили борасида сўз борар экан, америкалик такрорланмас асарлар муаллифи Скотт Фицджералднинг “Great Gatsby” асарига назар ташлашимиз ҳам жоиздир. Боиси ёзувчи бу асарда кўплаб кадриятни тараннум этувчи воситалардан кенг қўламда фойдаланган.

“My dear,” she told her sister in a high, mincing shout, “most of these fellas will cheat

you every time. All they think of is money. I had a woman up here last week to look at my feet, and when she gave me the bill, you’d have thought she had my appendicitis out.” [5]

Юқорида келтирилган вақт лексемаси Америка халқининг энг қадрли воситаларидан бири ҳисобланади. Шу боисдан ҳам time лексемаси миллий кадрият сифатида эътироф этилади. Айтишимиз лозимки, содда ва от сўз туркумига мансуб time сўзи ушбу асарда ўн олти марта қўлланилган. Таҳлилларимиз давомида гувоҳи бўлдикки бирикма ҳолатида келган ушбу бирлик ўзи бирикиб келган сўздан ажратиб ёзилгандир.

“It’s a bitch,” said Tom decisively. “Here’s your money. Go and buy ten more dogs with it.” We drove over to Fifth Avenue, so warm and soft, almost pastoral, on the summer Sunday afternoon that I wouldn’t have been surprised to see a great flock of white sheep turn the corner” [5].

Time билан ҳамоҳанг тарзда ишлатилувчи ва моддий кадрият ҳисобланувчи пул лексемаси Америка халқи орасида алоҳида аҳамиятга моликдир. Вақт билан ҳамоҳанг ишлатилувчи дейишимизнинг боиси “вақт-пул” деган ибора кенг тарқалганлигидир. Ушбу асарда money лексемаси уч ўринда ишлатилган.

“There was a ripe mystery about it, a hint of bedrooms up-stairs more beautiful and cooler than other bedrooms, of gay and radiant activities taking place through its corridors, and of romances that were not musty and laid away already in lavender but fresh and breathing and redolent of this year’s shining motor-cars and of dances whose flowers were scarcely withered. It excited him, too, that many men had already loved Daisy — it increased her value in his eyes. He felt their presence all about the house, pervading the air with the shades and echoes of still vibrant emotions” [5].

“Value” яъни кадрият лексемаси асарда бир ўринда фойдаланилгандир. Демак фикр қилиб айта оламизки, ўзбек тилидан фарқли равишда америкада миллий кадриятлар value лексемаси билан ифодаланмайди. Миллий кадриятни акс эттирувчи воситалар бошқа бирликлар орқали ҳам ифода этилади.

“The younger of the two was a stranger to me. She was extended full length at her end of the divan, completely motionless, and with her chin raised a little, as if she were balancing something

on it which was quite likely to fall. If she saw me out of the corner of her eyes she gave no hint of it — indeed, I was almost surprised into murmuring an apology for having disturbed her by coming in” [5].

Инглиз халқи билан Америка халқининг миллий кадриятлар жиҳатидан бирлаштирувчи белгиларидан бири ахлоқий кадриятлар мавзувий гуруҳига мансуб apology, sorry сўзларидан кенг қўламда фойдаланишдир. Great Gatsby асарида фақатгина икки ўринда apology лексемаси ишлатилган.

Келтирилган мисоллардан фикр қилиб айтишимиз мумкинки, Америка ёзувчиларининг асарларида миллий кадриятни ифода этувчи лексемалар бир қатордир. Қўшимча равишда, бир ўринда фраземалар мавжуд эканлигига таҳлилларимиз орқали гувоҳ бўлдик.

Инглиз ва Америка адабий асарларида миллий кадриятларни тараннум этувчи тил бирликларни таҳлил этгандан сўнг умумий хулосаларни тақдим этишимиз мақсадга мувофиқдир. Улар қуйидаги баёнларда ўз ифодасини топган.

1. Инглиз ва Америка адабий асарларидаги миллий кадриятни ифода этувчи тил бирликларининг бирлаштирувчи белгилари.

- Асарларда қўлланилган миллий кадриятларга хос лексемалар мавжудлиги;
- Лексемалар сентенсемаларда келтирилгани;
- Об-ҳавога доир лексемалар иккала халқ асарларида ҳам акс эттирилганлиги;
- Саналмайдиган от туркумига мансуб лексемалар мавжудлиги;
- Ахлоқий кадриятлар мавзувий гуруҳига доир бирликлар мавжудлиги.
- Турли жанрга хос асарларда миллий кадриятни ифода этувчи бирликларнинг мавжудлиги.

Фарқловчи белгилари қуйидагилар:

- Сўз ясовчи қўшимча орқали ясалган ясама сўзлар мавжудлиги (инглиз асарларида)
- Сентенсема инглиз асарларида акс эттирилганлиги;
- Фраземалар мавжудлиги (америка асарларида)

ХУЛОСА

Умумий тарзда айтишимиз ўринлики, инглиз ва америка халқларининг тили бир хил бўлса-да, миллий кадриятлари кўп ўринларда фарқ қилади. Шу боисдан халқнинг миллий кадрияти инсонларнинг яшаш тарзи, касб-фаолияти ва атроф-муҳитдаги ҳолатига ҳам чамбарчас боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси // www.qomus.info (онлайн энциклопедия).
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари, – Т., 1966.
3. Хошимов Г.М. Систем-структур тилшунослик муаммолари // Филология фанлари доктори, профессор Н.К.Турниёзов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2010. – Б. 68-69.
4. Усаров И.К. Проблемы общей стилистики сложных предложений (на материале асиндетона, полисиндетона, антитезы и хиазма): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2004. – 25 с.
5. Scott Fitzgerald. Great Gatsby: tragic novel. – Chapter 2. 1925.
6. Stephen King. It: horror novel. – Chapter 2. After the Festival (1984). Part 11. 1986.
7. Oscar Wilde. The Picture of Dorian Gray: philosophical novel. – Chapter II. Page 20. 1890.
8. Henry Fielding. Joseph Andrews: novel. – Book I. – P. 18. 1742.
9. Jane Austen: Pride and Prejudice: novel. – P. 39. 1813.
10. Jonathan Swift. Gulliver’s Travels: satire. – Chapter: 1. 1.1 Introduction. – P. 4. 1726.